

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТЬОМУ ПРОСТОРИ

УДК 371.3

М.Є. Чайковський
Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»

У розвинутих суспільствах Західної і Центральної Європи в останні десятиліття відбулись суттєві прогресивні зміни у розумінні і ставленні до забезпечення дітей і молоді з особливими потребами якісною освітою. Розвиток системи спеціальної освіти, яка протягом тривалого часу розглядалась як основний прояв турботи держави про дітей з особливими потребами, у більшості країн світу змінився впровадженням і поширенням практики навчання цих дітей разом зі здоровими однолітками за місцем проживання. Наслідком такого підходу стало створення єдиної системи навчання, яка отримала назву інклюзивної освіти і набуває все більш актуального значення в Україні [4, 5, 6, 7].

Проблема адаптації школярів з особливими потребами до умов освітнього середовища завжди привертала увагу вчених. Зокрема, розкриттю різних аспектів навчання й виховання дітей і молоді з особливостями психофізичного розвитку присвячені праці таких науковців як А. Винокур, А. Гольдберг, П. Гуслистого, І. Дьоміної, І. Єременко, Н. Правдіної, Н. Стадненко, Р. Фрідленд та інших.

Водночас, всебічний аналіз проблеми навчання дітей і молоді з особливими потребами в загальноосвітніх закладах доводить необхідність розробки та впровадження інноваційних програм і технологій у навчально-виховну діяльність цієї категорії дітей і молоді.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування моделі соціально-педагогічної роботи в інклюзивному освітньому просторі.

Під інклюзивною освітою розуміють такий навчально-пізнавальний процес, у який включені всі, в тому числі особи з обмеженими функціональними можливостями. Існує твердження, що інтеграція відображає саме спробу залучити учнів з особливими освітніми потребами до загальноосвітніх шкіл, а «інклюзія» передбачає пристосування шкіл та їхньої загальної освітньої філософії до потреб усіх учнів - як обдарованих дітей, так і тих, що мають особливі освітні потреби [9, 10]. Тому процес інтеграції справедливо розглядають як проміжний етап розвитку інклюзивної системи освіти [1].

Початком широкого впровадження інклюзивного навчання у більшості розвинутих країн світу було проголошення Організацією Об'єднаних Націй (ООН) на початку 80-х рр.

«Десятиріччя інвалідів», де всім країнам - членам ООН рекомендовано всіляко сприяти залученню інвалідів до світової спільноти, надавати змогу отримати освіту всім дітям з проблемами у розвитку і як один із варіантів їх навчання - створювати інклюзивні заклади освіти, хоч на той час в деяких країнах, передусім у США, ця форма навчання вже існувала [3]. Вагомим стимулом в цьому процесі стали рекомендації Всесвітньої конференції з освіти дітей з особливими потребами (Саламанка, Іспанія, 1994 р.), які ґрунтуються на принципах інклюзивної освіти та проголошення документа ЮНЕСКО «Освіта для всіх» (2004), в якому акцентується, що інклюзія є одним із основних шляхів забезпечення якісної освіти дітям з особливими потребами.

Україна, разом з набуттям незалежності в 1991 р. ратифікувала Конвенцію ООН «Про права дитини» і цим прийняла на себе зобов'язання перед світовою і українською спільнотою забезпечувати якісну освіту всім дітям незалежно від соціального статусу, віку, статі і вад здоров'я.

В Конституції України, в Законі України «Про освіту», в Законі України «Про загальну середню освіту» стверджується право на освіту дітей і молоді з особливими потребами без жодних обмежень, але в цих документах не згадується про інтегроване чи інклюзивне навчання. Лише в Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, схваленій Постановою КМУ від 12 жовтня 2000 року за N 1545 декларується перехід від ізольованого інтернатного до інтегрованого виховання і навчання дітей-інвалідів в дошкільних закладах освіти та загальноосвітніх школах. В Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (Постанова КМУ від 5 липня 2004 року за N 848) підтверджена необхідність створення передумов для запровадження інтегрованого навчання, а в Наказі МОН №849 від 3 листопада 2004 р. передбачена доцільність включення до індивідуального плану навчання дітей з особливими потребами, крім загальноосвітнього, ще й корекційного, реабілітаційного, логопедичного компонента.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06.10.2005 р., Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів» від 8 грудня

2006 р. № 1686 (додаток 1-4) передбачено інтегроване та інклюзивне навчання в навчальних закладах всіх типів.

Незважаючи на наявність певної нормативно-правової бази, робота з впровадження інклюзивного навчання в Україні проводиться переважно за ініціативи громадських організацій з залученням Фонду соціальних інвестицій. Тому моделі соціально-педагогічної діяльності інклюзивних закладів освіти в Україні перебувають поки що на стадії формування. При намаганні їх створення виходять з розуміння, що кожний навчальний заклад має своєрідні умови для організації власної моделі соціально-педагогічної роботи. Прикладом можуть служити проекти моделей інклюзивного навчання дітей з особливими потребами дошкільного і молодшого шкільного віку, в яких застосовані соціальні послуги, переважно реабілітаційного і корекційного спрямування, без комплексного вирішення проблем соціального розвитку цих осіб. Запропоновано також проект моделі соціального супроводу студентів з обмеженими функціональними можливостями, кінцевою метою якого поставлено досягнення збільшення кількості осіб, які здобудуть вищу освіту і працевлаштуються та поліпшення власного коефіцієнту адаптованості до соціального середовища [10].

Протягом 2001-2007 років МОН України спільно з інститутом спеціальної педагогіки АПН України та за підтримки Всеукраїнського фонду "Крок за кроком" проведено науково-педагогічний експеримент "Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах". В ході експерименту навчальний процес здійснювався диференційовано за індивідуальними програмами, адаптованими для дітей, і за умов кваліфікованої спеціалізованої корекційної допомоги. Для цього, крім учителя, у навчальному процесі активну участь приймав помічник (асистент) вчителя, який володіє корекційно-компенсаторними технологіями [2].

На основі проведеного наукового експерименту розроблена "Модель інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку", в якій визначено два напрями діяльності: заходи з реалізації інклюзивного навчання (діагностичні, науково-організаційні, науково-методичні і кадрові) та оцінка результатів роботи у сфері освіти, соціальної реабілітації і корекції розвитку [8].

Результати експерименту показали, що завдяки участі в проекті діти з особливими потребами стали частіше спілкуватись з ровесниками і не лише відгукуватись на пропозиції здорових дітей, але й часто самостійно ініціювати спільні справи, проявляючи соціальну активність. Досягались також позитивні зміни у розвитку навчальних умінь і навичок, мистецькому і творчому

самовираженні в залежності від потенційної зони розвитку.

Проведені дослідження доводять переваги інклюзивної форми навчання, але вони носять переважно теоретичну спрямованість і мають локальне практичне значення лише для закладів освіти, охоплених експериментом. Запропонована "Модель інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку" розрахована на дітей молодшого шкільного віку і на цьому етапі закономірною є домінуюча роль в освітньому процесі корекційних заходів з застосуванням спеціальних технологій і залученням відповідних фахівців спеціальних закладів освіти для надання консультативної і практичної допомоги вчителям загальноосвітніх шкіл (ЗОШ). Разом з цим особливості навчально-виховного процесу з учнями з особливими потребами старших класів і роль при цьому корекційного педагога в проведеному експерименті не визначені. На даному етапі інклюзивного навчання цілком логічно видається необхідність зосередження зусиль на соціальному вихованні учнів з особливими потребами з координуючою і направляючою роллю соціального педагога, залученням до інклюзії всього персоналу закладу освіти і наданням можливості молоді з особливими потребами проявляти максимальну ініціативність, самостійність і незалежність у вирішенні навчальних і соціальних проблем. На цьому етапі навчально-виховного процесу очевидно важливу роль має відігравати кваліфікована професійна орієнтація, підготовка до вступу у вищий навчальний заклад (ВНЗ) та своєчасна адаптація учнів випускних класів до студентського середовища і особливостей навчального процесу у ВНЗ.

Враховуючи ситуацію і опираючись на існуючі підходи до створення моделей соціально-педагогічної роботи в закладах освіти, вітчизняні і зарубіжні досягнення в організації інклюзивного навчання, нормативно-правову базу впровадження інтегрованого та інклюзивного навчання в Україні і власний досвід соціально-педагогічної роботи в інтегрованому освітньому просторі, ми здійснили спробу теоретично обґрунтувати "Модель соціально-педагогічної роботи в інклюзивному освітньому просторі" (Рис. 1), виходячи з наступних концептуальних засад:

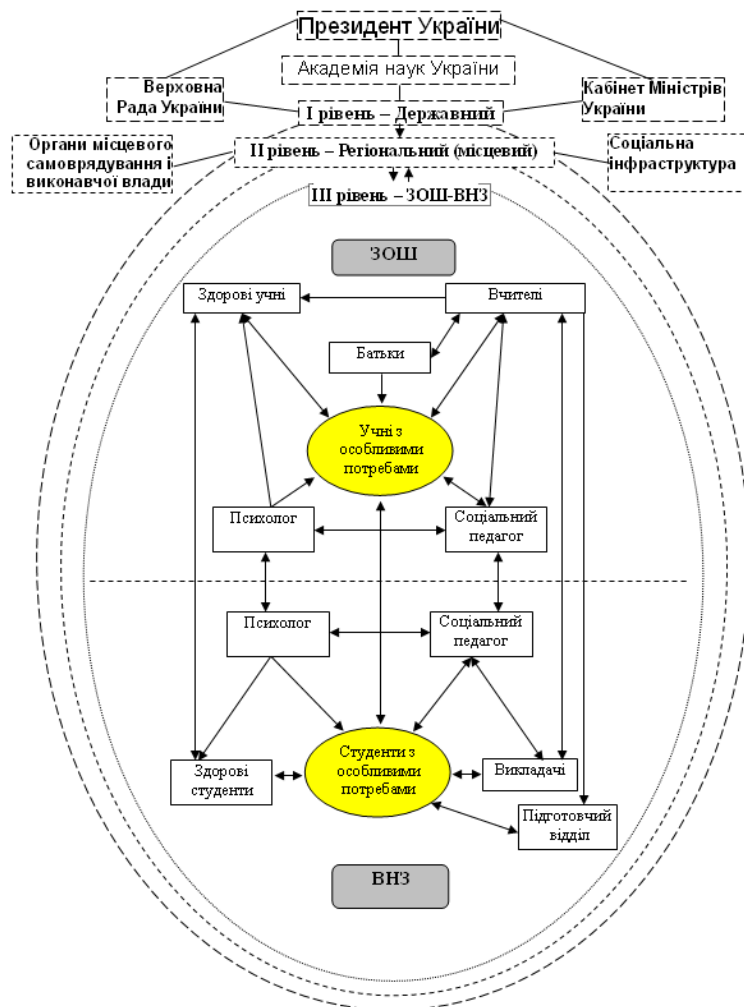
- провідну ланку соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами складає інклюзивний освітній простір на рівні ЗОШ-ВНЗ;
- ключовим моментом інклюзивного навчання виступає участь в інклюзії всього колективу закладів освіти і виконання ролей суб'єктів і об'єктів впливу всіма учасниками навчально-виховного процесу;
- вибір напрямів, технологій і методів соціально-педагогічної роботи визначається в процесі співпраці педагогічних колективів ЗОШ і ВНЗ та динамічного конструювання

оптимальних форм взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу з соціальною інфраструктурою, громадськими молодіжними організаціями та центральними і регіональними (муніципальними) органами законодавчої і виконавчої влади;

- подолання нерішучості і невпевненості в собі учнів з особливими потребами у вирішенні питання здобуття вищої освіти досягається включенням викладачів ВНЗ і студентів з особливими потребами в процес професійної орієнтації і підготовки учнів з особливими потребами до вступу у ВНЗ;
- інтеграція та інклюзія абітурієнтів з особливими потребами в середовище ВНЗ забезпечується їх тривалими міжособистісними позанавчальними контактами зі студентами з особливими потребами;

Як видно із рис. 1, модель соціально-педагогічної роботи в інклюзивному освітньому просторі складається із трьох рівнів з відповідними компонентами і їх взаємодією.

Першим рівнем є державний освітній простір, який згідно рекомендацій міжнародної конференції “Освітня політика в напрямі інклюзивної освіти: міжнародний досвід і українські перспективи (13-14 квітня 2006 р., Київ)” має базуватись в своїй діяльності на прийнятті філософії інклюзивної освіти, розробці концепції інклюзивної освіти на державному рівні, поступовій реорганізації системи освіти в інклюзивну та координації роботи закладів освіти інклюзивної орієнтації, що закріплюються відповідними нормативно-правовими документами Центральних органів законодавчої і виконавчої влади. Як свідчить проведений аналіз законодавчих актів, нормативно-правове регулювання процесу впровадження інклюзивної освіти в Україні поки що знаходиться на підготовчому етапі, тому перший рівень запропонованої моделі відображає лише загальну державну орієнтацію на вирішення проблем інклюзивного навчання.

Рис. 1. Модель соціально-педагогічної роботи в інклюзивному освітньому просторі

Другий рівень включає регіональну (муніципальну) соціальну інфраструктуру (заклади освіти, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади соціального

спрямування - центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центри соціально-психологічної допомоги, центри медико-соціальної

реабілітації, клуби за місцем проживання). При цьому ми виходимо з розуміння, що рамки соціально-педагогічної роботи не повинні обмежуватись освітнім простором навчального закладу, вона має поширюватись на соціальну інфраструктуру мікрорайону, державні заклади та установи, сім'ю, вулицю. Завданням соціального виховання є допомога молоді з особливими потребами у формуванні навичок та умінь самопізнання, цілеспрямованого розвитку, засвоєння норм соціальної поведінки, гармонізації внутрішньоособистісних та загальносуспільних інтересів, вибудови загальноприйнятого стилю стосунків з оточенням. Серед громадських ресурсів в цій роботі використовується співпраця з іншими закладами освіти, громадськими і професійними групами, релігійними організаціями та благодійними фондами.

Третій рівень складає інклюзивний освітній простір: ЗОШ - ВНЗ, діяльність якого регламентується наявними нормативно-правовими документами Центральних органів влади, направляєється і координується органами місцевого самоуправління та місцевої виконавчої влади і здійснюється в тісній співпраці з закладами і органами місцевої соціальної інфраструктури.

Специфічною особливістю третього рівня інклюзивного освітнього простору є об'єднання зусиль всіх учасників навчально-виховного процесу різнорівневих закладів освіти зі створенням єдиної системи безперервного кваліфікованого супроводу навчання шкільної і студентської молоді з особливими потребами. При цьому вивчаються і реально враховуються в соціальному вихованні індивідуальні вікові і фізичні характеристики об'єктів впливу і потенційні можливості позитивних результатів взаємодії різновікових груп молоді в процесі позанавчальної діяльності. Поєднання співпраці суб'єктів та об'єктів освітнього простору передбачає взаємодосконалення, взаємозбагачення цих сторін, поглиблення розвитку бажаних якостей, досягнення очікуваної адаптації і соціалізації молоді з особливими потребами та покращення суспільно корисних справ і умов життєдіяльності.

Результати дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки:

1. В Україні існує певна нормативно-правова база для впровадження інклюзивного навчання в закладах освіти різного рівня. Але бракує законодавчого закріплення філософії і концепції інклюзивної освіти;

2. Проведена значна робота, переважно на рівні виконання інвестиційних проектів, у підготовці теоретичної бази для впровадження інклюзивного навчання в Україні. Разом з цим

залишається невирішеною проблема широкого практичного втілення ідеї інклюзивного навчання в закладах освіти різного рівня.

Використання запропонованої "Моделі соціально-педагогічної роботи в інклюзивному освітньому просторі", може в певній мірі компенсувати існуючі прогалини в організації соціально-педагогічної роботи в закладах освіти інклюзивної орієнтації і стимулювати інклюзію учнівської і студентської молоді з особливими потребами в ЗОШ і ВНЗ переважно за рахунок власних ресурсів і об'єднаних зусиль всіх учасників навчально-виховного процесу різнорівневих закладів освіти.

Список використаної літератури

1. Асламова Т. Громадська освіта: теорія і методика навчання / Асламова Т., Бакка Т., Бортніков В. – К. : Вид-во ЕТНА – 1. 2008.- 174 с.
2. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. [Електронний ресурс] / В. Бондар. – Режим доступу : refsmarket.com.ua/moreinfo.php?diplomID=20644.
3. Данієлс Елен Р. Створення інклюзивних класів. Програми особистісно зорієнтованої освіти дітей від 0 до 10 років "Крок за кроком" Стаффорд Кей [Електронний ресурс] / Данієлс Елен. Р. – Режим доступу: <http://librari.rehab.org.ua/ukrainian/psicho/dania/ls/>
4. Софій Н. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / Н. Софій / За ред. Єрмакова (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. - К. : Контекст, 2000. - 336 с.
5. Бондарь В. І. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі : початкова ланка Посібник [для вчителів початкових класів] В. І. Бондаря, В. В. Засенка – К. : - 2004 – 152 с.
6. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навчально-методичний посібник / А.А Колупаєва, Н.З. Софій, Ю.М. Найда, Л.І. Даниленко. - К. : 2007. – 128 с.
7. Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія / А. А. Колупаєва - К. : Педагогічна думка, 2007.– 458 с.
8. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : Монографія / А. А. Колупаєва - К. : "Самміт-Книга", 2009. – 272 с. – (Серія "Інклюзивна освіта")
9. Петушкова Л. А. Впровадження інклюзивної моделі освіти в загальноосвітніх закладах: проблеми підготовки учителів к работе с детьми [Електронний ресурс] / Л. А. Петушкова - Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/1/statti/.../3petyshkova.htm
10. Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами. Моделі та документи. Рання інтеграція та інклюзивне навчання / Авт. кол. : О. О. Савченко, Г. В. Кукуруза, Ю. М. Швалб та ін.; упоряд. Л. Л. Сідельнік]. – К., ЛДЛ., 2007. – С.10-16.